

szemle

A politika sodrában

„A férfikor egy meghatározott szakaszában, az ember életében nagyobb jelentősége van a hiúságnak, mint a nőnek.” Kazinczyval szólva válaszolhatom: „A hiúság olyan véték, amelyből sok nemes tulajdonság származik”. Így nem restellhető az a szándék, amely ezt az írást létrehozta. A könyvet olvasva azon gondolkodtam, miért írjuk és kinek szánjuk az ilyesféle életpálya-összegzést? „Az életet már megjártam” – mondta volt Arany János. Jóllehet Gazda Lászlóról ez még nem mondható el, a mérlegkészítéshez megfelelő korba lépett. Hatvanon túl ugyanis visszanezve már látszik, mi az, amivel számot vehet az ember. Feltehetően Gazda Lászlóban is feléledt a lelkiismereti igény, hogy összegezze, amit az életében idáig tett, vagy elmulasztott. Mindannyian küzdünk a feledés, az elmúlás ellen. („Ércnél maradandóbb”) nyomot akarunk hagyni magunk után. Ez is lehetett talán az életrajzi beszélgetések motívuma. Továbbá – bennünk, idősekben erős az ösztönzés, hogy tapasztalatainkat (óvó szándékkal) áthagyományozzuk utódainkra. Manapság olyan kort élünk, amelyben teljesen otthonos a „velünk kezdődik minden” téveszméje. Az új nemzedékben erős a meggyőződés, hogy előtte nem is volt, vagy zárójelbe tehető (a) történelem. Ezért van jelentősége annak, hogy aki igényli és képes rá, nyilvánosan is reflektáljon arra a világra, amiben élt, él.

Kinek írta hát könyvét Gazda László? Természetesen szűkebb családjának, gyermekeinek: emlékezzetek, ez mind én voltam egykor. „Árkádiában éltem

én is...”, egy egész emberi élet van mögöttem. Magunknak is írunk könyvet, persze – gyakran érzünk késztetést, hogy számot adjunk arról, miként is sáfádkodtunk ama (a Bibliában példázatos) ránk bízott tallérokkal. Ebben kétségtelenül az öngazolás szándéka is benne van. Ámde önmagában mindez magányügy lenne. A közéletiség tulajdonsága ösztökél: osszuk meg gondolatainkat, életünk summáját a közvéleménnyel is: „itt az írás, forgassátok, érett ésszel, józanon...”

Ami a könyvet illeti: nem memoár és nem is konfesszió. Már csak azért sem, mert az a fajta személyesség, amit a valomásos műfaj feltételez, ebből hiányzik. A kívülálló azt érzékelheti, hogy az ön-életrajzi történések középpontjában egy szemérmes, szenttelen ember áll. Nem magát akarja a közérdeklődés előterébe helyezni. Érzelmeket igazából csak a feleség, család esetén árul el (enged meg magának) és azt is óvatosan. (Elmondja például, hogy felesége sohasem reprezentált mellette, mert szeretné őt megóvni mindazok sérelmeiktől, amelyek saját politikai létezésének velejárói.) Egy zárkózott egyéniség tárgyiassága, és közvetítettsége jellemzi a főszereplőt. Nem az a fontos, én ki vagyok, hanem az, hogy mit alkottam. A tettek érdeme adja az ember rangját – ezzel Gazda László tisztában van. És ebben az összefüggésben tarthat igényt a könyv a tágabb nyilvánosság érdeklődésére is.

Miért van közöm mindehhez? – Tettjük fel a kérdést a lehetséges olvasó szemszögéből is. Többek között azért,

mert elmondhatjuk: „oly korban” éltünk mi is. Érdekeselek lehetnek az összevetések: igazolhatóak-e, hogyan felelnek meg személyes tapasztalatainknak azok az észrevételek, amelyeket a világról Gazda László állít. Felfigyelhetünk arra is, milyen szerepet játszik az ember életében a körülmények hatalma, eltöprenghetünk, mennyire lehetnek szuverének azok a választások, amelyek akár életre szólóan is meghatározzák sorsunk alakulását.

A könyv egyik fejezetében elmondja, hogy un. „kiemelt káder” volt a Kádár-rendszer belső törvényszerűségei szerint. Elküldték Moszkvába tanulni, hogy majd hazajöve magasabbra pozicionálják, ami szélesebb cselekvési lehetőséget jelenthetett volna számára. Nem rajta múlt, hogy élete más fordulatot vett. A rendszerváltás előkészületeinek kellős közepébe érkezett vissza, s életét ugyancsak megmozgatták a nagy társadalmi folyamatok. A körülmények hatalma apróbb történeteiből is kiviláglik. A 70-es években lelkes fiatal tanácsi szakemberként aluljárót szeretett volna építtetni Nyíregyháza város éppen formálódó csomópontjánál. Ám a döntési helyzetben lévők szűklátókörűsége megakadályozta a terv valóra váltását. Ha manapság arra jár, az elmulasztott lehetőség árnyéka kíséri.

A város lakói csak a megvalósult létesítményeket láthatják, a hozzájuk vezető utat, a szakemberek „gyűródéseit” nem érzékelhetik. Szintén a 70-es években – megyei főépítészként – számításokat végzett, hogy 20 év múlva hány benzinkút-oszlopra lesz szükség, miként kell fölkészülni azok építésére. Az akkor valószínűtlennek tűnő nagy szám hallatán csaknem kikacagták, hiszen akkor csupán két benzinkút is kényelmesen kiszolgált az igényeket. (A valóság, persze – most már láthatjuk –, jócskán felülmúlta az akkor egyesek szerint „fellegekben járó” elképzelést.)

Gazda László interjúi alapján beláthatunk a politikai vegykonyhába is: miként valósulnak meg (valósulnak meg más-képp, vagy hiúsulnak meg) olyan tervek, melyekbe egy vezető posztokon dolgozó szakember akár évtizedeken át fektetett be igen nagy energiákat. Amikorra eljön a kivitelezés, netán az avatás, a forgandó politikai szerencse másokat juttat döntési vagy kitüntetett helyzetbe, s többé már nem az „utat kitaposó” akaratán múlik, nem tőle függ, hogy a tervekből végül mi, hogyan válik valóra, más feszít majd helyette a pódiumon is.

Elgondolkodtatott a könyvet olvasván a sorsszerűség meghatározó ereje, hogy milyen szerepet játszik az ember életében a családi indíttatás és a történelem. Gazda László édesanyja Kassán, édesapja Marosvásárhelyen, ő maga Hidasnémetiben született. Ezek a földrajzi koordináták kijelölik személyes pályáját, s mögöttük ott az egész 20. század. Apja lehetett volna román állampolgár is, ha nem másként választja meg lakóhelyét, anyja szlovákiai, ennek a fiú életére is kiható konzekvenciáival. Szüleinek feltehetően nehéz integrációja, gyökértelensége, az ötvenes évek fenyegető légköre kitermelték a befelé fordulás védekező mechanizmusait. „Legyél óvatos!” – in-tették gyermeküket, aki megfogadta a tanácsot – életre szólóan.

A megélt történelem személyes feldolgozása fontos élettény. Mindannyian reflektáljuk az eseményeket, amelyek meg-esnek velünk. A történelemnek időnként csupán játékszerei vagyunk, szerencsés esetben cselekvő részesei lehetünk. Figyelemre méltó, hogy Gazda László a megélt történelemmel kapcsolatban megőrzi önérvényességét. Említést tesz a bős-nagymarosi vízlépcsőről. Az a véleménye, hogy hiba volt félbehagyni ezt az építkezést. Részben azért, mert ami megtörtént, azt már nem lehet meg nem történné tenni, amit beépítettek, ott van a folyó medrében. Másrészt azért,

mert pusztán ideológiai megfontolások alapján mentünk szemben saját érdekeinkkel (mint annyiszor ezelőtt, s azóta is). Gazda László beszél moszkvai tanulmányairól. Egy időben a „magyar tudományosság” lesajnálóan nyilatkozott az orosz műhelyekről, amelyeket eluralt az ideológia. Gazda László elmondja, milyen széles látókörű tanárai voltak, milyen felkészült professzorasszony volt csoportjuk felelőse, tőle (tőlük) itthon is jól alkalmazható korszerű ismereteket lehetett szerezni.

A Kádár-rendszerről is kiforrott véleménye van, amelyet nem változtat a politikai széljárástól függően. Osztom azt a nézetét, hogy a történelmi emlékezés, vagy szaktörténeti feldolgozás mennyire nem képes méltányos lenni a megelőző rendszerekkel. Nem lehet lényegére redukálva eltekinteni annak ellentmondó részleteitől. A Kádár korszakban is voltak olyan eredmények, amelyek említése megkerülhetetlen. Itt csak néhány olyan tényt emelnék ki, amire Gazda László statisztikai adatok alapján hivatkozik. 1965-ben a megye iparában mindössze húszezren dolgoztak, 1980-ban már hatvan ezren. 400–500 ezer tonna alma termelt és ebben a felívelő szakaszban 130 ezer tonna hűtőtároló-kapacitás épült, hogy meg lehessen hosszabbítani az értékesítési szezont. Ugyanakkor épült a nyírgelsei, a mátészalkai, a vajai almalé-sűrítő üzem – tehát meghatározó bevételeket tudott eredményezni a megye kincse. Ami még érdekesebb: 1970 és 1980 között a szellemi foglalkozásúak aránya mintegy 40 százalékkal nőtt a megyében, messze az országos átlagot meghaladóan. Nem lebecsülendő trendek. Az országos felzárkóztatási program révén (amely az MSZMP Politikai Bizottságának egy korábbi, 1958. október 29-i, határozata alapján indult – csak ma ezt már sokan elfelejtik...) a 60-as években épült gumigyár és konzervgyár után újabbak létesültek. Például Nyír-

egyházán a papírgyár, a Hajtómű- és Felvonógyár, a BEAG Elektroakusztikai Gyár, Mátészalkán a „fejlesztési pólus” (a Magyar Optikai Művek, a Szatmár Bútorgyár, a Finomkötöttáru-gyár), Kisvárdán a Villamosszigetelő- és Műanyaggyár, a baromfifeldolgozó üzem, és mások. Mindezek azt mutatják, az időszak sematikus megközelítése nem tartható, és nem lenne ártalmára a mai Magyarországnak, ha történelmi emlékezetét kissé cizelláltabbá tudná tenni. Az időszak differenciáltabb megközelítésében nem állhatunk meg – az egyébként igaz – megállapításnál, hogy a rendszer túlélte önmagát, méltán bukott el, mert nem bizonyult igaznak, amit önmagáról hirdetett.

Az emberek és események tárgyilagos megítélése Gazda László fontos erénye. Ennek igazolására még egy példát meg kell említenem. Az idősebbek emlékezhetnek az egykori városi és megyei vezető, (első titkár) Varga Gyula történetére, akit meg nem érdemelten és gyalázatos módon hurcoltak meg a rendszerváltás évében. Olyan hazug és mondvacsinált „vétket” tulajdonítva neki, ami a mai világ bűneseteinek fényében egyszerre ítélné tragikusnak és nevetségesnek. Hálás vagyok Gazda Lászlónak, hogy könyvében fontosnak tartotta ezt az epizódot megemlíteni, hogy igazságot szolgáltatson annak az embernek, aki puritánságáról volt nevezetes. És aki olyan mély elkötelezettséget tanúsított megyéje iránt, és azon társadalmi közeg iránt, amelyből kiemelkedett. Aki sokakkal tett jót, és még abba a kényszerhelyzetbe sem állított senkit, hogy hálásnak kellett volna lennie. Ez is egy olyan példa, ami azt mutatja, Gazda László igyekszik elfogulatlanul nézni a világot, és úgy körültekinteni benne, hogy ne legyenek előfeltevései, és ne „üljön rá” olyanfajta ideológiai divathullámokra, amelyek az ember tisztánlátását megzavarják.

Gazda László nem politikus alkat, viszont jó szakpolitikus. Ezt nagyon fontos hangsúlyozni. A valóságos felkészültség jól látszik abban, amit tett, és amit ezzel kapcsolatban ír. Két dolog meghatározó ebben az életútban: a hozzáértés és a munka. A teljesítmény esetenként segítségére volt az önvédelemben is. Mert hogy voltak politikai szituációk, és lehetnek is, amikor semmi más nem nyújthatott (nyújthat) védelmet, mint a szakmai hozzáértés. Amellyel ráadásul esetenként nem csak az ellenfelei, hanem még a hívei sem gazdálkodtak jól. (Csak egyetlen példa. Amikor először jutott mandátumhoz a magyar országgyűlésben, nem a területfejlesztési szakbizottságban kapott helyet – saját közössége sem figyelte fel arra, hogy hol lenne érdemes a képességeit leginkább kamatoztatni abban a parlamentben, ahol a területfejlesztésnek szinte alig van szakértője.) Mégis azt mondom, hogy szerencsés csillagzat alatt született, mert

életének legtevékenyebb és legsikeresebb szakaszát kormánytöbbséghez tartozó politikusként élhette meg, országgyűlési képviselőként, egyszersmind a megyei közgyűlés elnökeként. Így sokat tudott megvalósítani abból, ami egész életében foglalkoztatta. Jelentős teljesítmény hitelesíti tehát.

Befejezésül essék szó a beszélgetőtárs, Marik Sándor újságíró munkájáról, aki egyben a könyv szerkesztője is volt. Gondosan építette fel az egész könyv szerkezetét. Kérdései az interjú füzében mindvégig célratörők, tudatosak. Végig a háttérben maradt, mégis elérte, hogy a főszereplő Gazda László az olvasó számára úgy jelenjen meg, ahogy maga is szeretné, és ahogy a közvélemény is számon tartja.

Gazda László–Marik Sándor: A politika sodrában. Ardlea Kiadó, 2010. 242 p.

Kiss Gábor

MÓRICZ-ÜNNEP A SZÍNHÁZBAN

1. Móricz Zsigmond nem posztmodern

Aligha érheti az a vád a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színházat, hogy ne tartaná elevenen névadója emlékét. Az intézmény belátható története során mérföldkövekként sorakoznak az író idéző előadások. Játszották színpadra írott műveit, műsorra tűztek friss adaptációt, és sor került asszonyaihoz fűződő kapcsolatát körvonalazó darab bemutatására is. Ez így van rendjén, mint ahogy üdvözölni lehet azt a szándékot is, amely az író születésének 130. évfordulója alkalmából ismét az ő szellemét óhajtotta megidézni. Móricz alkotásai sikerrel birkóznak a múlt idővel, a nézői-olvasói igények változásával és az irodalomszakmai

megítélések kacsaringóival. Erős vár ez az életmű, kiállta már az értelmezési kísérletek jó néhány ostromát, s az a hihetetlen életteljesség, a magyar valóságnak az a felfedező érvényű és lényeglátóan pontos ábrázolása, amelyig kevesen jutottak el még irodalmunk nagyjai közül is (illetve a paraszti világ ábrázolásában senki!), garantálja továbbra is a korábbi klasszifikáció érvényességét.

A születésnap tisztelegésnek a színház azt a formáját választotta, hogy felkért három divatos szerzőt (a jelző nem pejoratív, pusztán tényről rögzít; az érdekeltek teljesítményét hitelesen úgyis csak az utókor mérheti meg; a kortársi megítélés

mindig belebotlik az értékektől független szempontokba, a személyes elfogultságokba, nem beszélve a távlat hiánya miatti tévedés lehetőségének kockázatáról; ám ezek nem teszik feleslegessé az azonnali véleményeket), írnának az alkalomra egyfelvonásost, amelyben a színpad nyelvén reflektálnak Móriczhoz való viszonyukra. (Nem ismerem ugyan a felkérés pontos tartalmát, de ezt gyanítom a szerzői szövegek alapján, amelyeket a színház volt szíves rendelkezésemre bocsátani.)

A cél minden szempontból méltányolható! Először is a lehetőségteremtés okán, hiszen a mai magyar színházi szerzők és a kortárs teátrumok viszonya enyhén szólva sem felhőtlen, másodszer a Móricz által szívesen művelt, de a mai színházi gyakorlatban mostohán kezelt forma, az egyfelvonásos életben tartása miatt, s mindenek felett a hagyományörzés folytonosságáért.

Ám hogy a felkérés nyomán milyen darabok íródtak, azért a színház nem viselhet felelősséget, habár azzal számolniuk lehetett, amit a történeti tapasztalatok majdnem kizárólagosan alátámasztanak, hogy megrendelésre nem szoktak remekművek születni. (A statisztikai mutatók azonban nem jelentenek felmentést a szerzők számára.)

*

Tasnádi István *Annuska* címmel írt egyfelvonásost a nyíregyháziak kérésére. Móricznak van egy hasonló című, 1915-ben írt novellája, és a realista módon kezdődő darab adaptációt sejtet, ami feljogosítja az olvasót az összehasonlításra. „A parasztszobában álló terített asztal, az asztalon álló kenyérkosár díszletét valóban konkrétan érthetjük...”, írja az előadáshoz mellékelt izléses leporelló szövegének szerzője, de aki egy kicsit is jártas a régi paraszti világ rekvizitumaiban, annak azonnal gyanús a szerzői utasítás, amely szerint a szobába lépő gyerek „felemeli a kenyérkosár tetejéről

a kendőt, és elcseni a serclit”. A házi sütésű kenyerek világában a cipőt házi-szóttes kendőbe takarták, kosárról szó se volt, s mindig csak annyit vágtak le belőle, amennyit elfogyasztottak. Nem volt ott előre levágott sercli, amit csak úgy el lehetett venni.

Jelentéktelen ügy, vélhetnénk, de egy realista játékban illik ragaszkodni az adott korra érvényes körülményekhez, a kulturális realitásképhez. A jelenet folytatásában asztalhoz ül a kovácmester és családja, s az apa felháborodott hangja szól: „Megint cibereleves! Még a kanalam se szeretem bemocskolni vele! Üssél oda inkább nyóc tojást, bele egy kis kolbászt, nekem erő kell, én dógozok...” Válaszul a feleség azt mondja, szegénységüket hangsúlyozandó: „Hát honnan...”

A Móriczot ismerő olvasó ekkor felkapja a fejét. Hogy is van ez? A kovács szavai ismerősek, szinte szó szerint ugyanez a kifakadás áll az *Életem regényében* a nagybácsi, Pallagi László szájába adva. A felszólítás az édesanyjának (Móricz nagyanyjának) szól, aki a háztartását vezeti. De az anya nem ellenkezik, s főleg nem hivatkozik a „honnan”-ra. De miért is hivatkozna? Móricz az említett életrajzi munkájában pontosan jellemzi nagybátyja helyzetét: „...a kovácsot mester úrnak kell szólítani s maguknál [tudniillik a parasztnál - HP] feljebbvalónak kell tekinteni, s ami azt illeti, ők el sem tudják képzelni, hogy a kovács mennyivel magasabb rangú embernek tekinti magát annál, amilyenek őt nézik a parasztnak: a kovács már majdnem *úr*.”

A novellabeli kovács is csak tessék-lássék reklamál („De ronda hús...”), amikor az asszony a sáfrántól sárga leves után kihozza a marhahúst a zöldségekkel. Miért ellenkezik Tasnádi a szociológiailag igazolható tényekkel? Azzal, hogy a kovács még egy kis faluban sem volt szegény ember? Ha a falusi nők kiszolgáltatottságáról akar beszélni, s

ennek döntő okát a szegénységben véli felfedezni, akkor miért nem választ ennek bizonyítására alkalmasabbat Móricz novellái közül?

A kulturális realitáskép tovább sérül a darabban az orvosnak a kovács házába érkezésével. Tasnádi félreértelmezi Móriczot is, a korabeli viszonyokat is. A tisztí orvos elsősorban hivatalnok volt már akkor is, és a novella szerint nem azt vizsgálja, Annuska virgo intacta-e, ahogy azt a darab sejteni engedi, merthogy ilyesmire nem volt szükség a jogrend szerint, pusztán azt, hogy a tizenöt éves lány testileg elég fejlett-e a házasságra. Ezt a vizsgálatot a novellában az orvos (nem a háznál, hanem a rendelőjében) elintézi annyival, hogy „Megérintette, megfogta lágyan [Annuska] karját.”

A novella be is fejeződik a rendelői jelenettel, Tasnádinál azonban folytatódik tovább. Néhány esküvői kép következik, például a menyasszony öltöztetéséé, az öltöztető asszonyok párbeszédével. A tőlük hallottak is kölcsönvett mondatok, *A baj forrása* című Móricz-novellából valók. Ott természetesen egész más szituációban hangzanak el az asszonyi kiszolgáltatottságról szóló sirámok.

A darab harmadik szerkezeti egysége – a szerzői utasításnak megfelelően – „minden különösebb átmenet nélkül” Annuska további sorsába enged bepillantást. Jó tizenöt év telhetett el az esküvő óta. De ez már egy harmadik, az előzőekkel semmiféle összefüggésben nem lévő novella cselekményének hozzátoldása a történethez. Ezt *Erzsébet* címen találhatjuk meg Móricz kisepikai művei között.

Ez a megoldás, hogy az egyfelvonásos szerzője két különböző novella két különböző főhősét összekopírozva egyetlen sors folytonos szereplőjének tekinti, akár el is fogadható, mert szociológiailag körülírható élethelyzetükben jellemző azonosságok figyelhetők meg, de ahogy a novellabeli Annuska sorsában nincs drámailag kibontható potencia, hason-

lóképpen Erzsébetében sincs. Ebből következően Tasnádi darabja ismétlődő állapotrajzok sorává válik, és hiányzik belőle a valódi konfliktus, a drámai opozíció. Epikus dráma születik így.

Móricz *Annuskájában* az apa és lánya közti ellentét lefojtott módon van jelen, de nem manifesztálódik, ezért gondolom színpadi továbbgondolásra alkalmatlannak; az *Erzsébetben* pedig csak megrögzült „hadállások” vannak, amelyekből drámai elmozdulás nem ígérkezik, a változás legcsekélyebb esélye sincs a történetben.

De a darabnak ki kell futnia valahová, ezért illeszti Tasnádi a mű végére az Erzsébet-Annuska lányához érkező orvos jelenetét, immáron egyéni leleményként, a fátumszerűség, a tragikus örök visszatérés tézisével igazolva. Kiszolgáltatott sül-dőányok, koravén asszonyok feketében, elnyúva a munkában, megkeseredve a pénztelenségben és a férfinélküliségben, majd feljön a Hold, a lány s az asszony énekelnek hozzá, a Hold szirénhangja pedig válaszol, de ő is csak a sors folytonosságáról dalol, feloldást nem ígérve.

Ki előtt tiszteleg Tasnádi István ebben a kompilációban? Ha valaki előtt, akkor az inkább García Lorca, akitől a darabnyitó és -záró mottót választotta. A spanyol költő-dramairó sötét tónusait világítja meg darabjának szürrealizmusba hajló befejezésében a szemlélődő Hold.

*

Forgách András a maga egyfelvonásosa számára kölcsönvette Móricztól a *Tragédia* címet, utalva az iróelőd ismert, korai novellájára. A komédia műfaji jelölés olvasható a szövegekönyv címlapján, s ugyanitt a szerző köszönetet mond Cséve Anna irodalomtörténésznek, aki az említett lepreollóban így foglalja össze, miről szól a mű: „A *Tragédia* című szindarab témája az író és novellája. Míg a színpadkép egyik oldalán a *Móricz Zsigmond* nevű szerző szépprózát és naplót ír, másik felén novellájának színpadra

alkalmazott változata él önálló életet. Forgách András azonban nem az életrajzot és nem is a novellát viszi színre, hanem az író alkotóműhelyébe enged bepillantást. 1933-ban járunk, Móricz pályája zenitjén a 24 évvel ezelőtt írt *Tragédiát* írja újra *Egyszer jóllakni* címmel az amerikai olvasóközönség számára.”

Ebből az összefoglalásból úgy tűnik, minden nagyon egyszerű Forgách színpadán, de a darab ezt nem igazolja vissza. Ott ugyanis többnyire nehezen vagy alig követhetően, dramaturgiai arabeszkek mentén indázik a cselekmény, amelyben egy karikatúra-Móricz lép elő, akiről a darab végére sem derül ki, hogy ez a figura maga az író lenne-e, avagy kezdettől fogva egy amerikai film szereplője, aki az író játssza.

Ez a főhős megjelenik először egy olyan létsíkban, amely az enyhén karikírozott valóság (író a dolgozószobájában), majd egy újabb, de már imaginárius létsíkban megelevenedik az általa teremtett figurák világa, amelybe ő maga is belép, s aztán következik egy harmadik, virtuális sík, amelyet Forgách fantáziája teremt, mert a darabbeli filmforgatás-ügyhöz Móricznak igazolható köze nincsen, s az alakok (élők, a halott Janka, valamint az elképzelt figurák) úgy sétálnak oda-vissza az egyik közegből a másikba, hogy ember legyen a talpán, aki ezt követni tudja.

A szerző szinte mindennel önkényesen bánik, ami akár Móricz műveivel, akár az élettényeivel kapcsolatos. Persze egy olyan darabban, ahol sem a térnek, sem az időnek nincsenek megragadható, állandó komponensei, ott a tények egymásba csúsztathatók, átrendezhetőek, keverhetőek, mint a kártyalapok. Így fordulhat elő, hogy a cselekmény állítólagos jelen idejében, 1933-ban, az *Egyszer jóllakni* megírásakor ez a feltételezett párbeszéd játszódik le az író és felesége között:

„MÓRICZ: Hol az a levél?

MÁRIA: Elégettem.

MÓRICZ: Adja ide a levelet, ötven pengőt adok érte. Most rögtön.”

Most tekintsünk el attól, hogy épeszű ember, ha közlik vele egy levél elégetésének tényét, nem fogja azt mondani, hogy adják neki oda azt a levelet, de ha már ez a levél-ügy előkerült: erre az estre igazolhatóan 1936 végén került sor. Mit keres akkor itt?

A tér és idő koordinátáinak felszámolása Forgách kedvelt eszköze, és ez helyénvaló volt például a *Hosszú alkony*-ban, a Janisch Attila készítette filmben, amelynek a forgatókönyvét a rendezővel közösen írta, mert ott az adaptált irodalmi anyag sugallta ezt a lehetőséget, Móricz szövege azonban ehhez a tér-idő játékhöz semmiféle felhatalmazást nem ad.

Az pedig valótlan állítás, hogy Móricz a „*Tragédiát* írja újra *Egyszer jóllakni* címmel”! Móricz önálló novellát írt *Egyszer jóllakni* címmel, de nem az amerikai közönség számára, s nem filmi megvalósítás céljára. Az igaz, hogy felhasználja a *Tragédia* néhány motívumát, de benne egy más mentalitású paraszthős egy másfajta közegben, másfajta történelmi időben, másfajta emberi reakciókkal cselekszik, mint a névrokona. Nem ismerjük pontosan az *Egyszer jóllakni* megírásának motívumait, de aligha hihető, hogy Móricz éppen egy olyan novelláját akarná újraírni, amellyel egyébként maradéktalanul meg van elégedve. (Egy 1939-es naplójegyzetében felsorakoztatja 12 novellája címét, köztük a *Tragédiáét*, s alájuk ezt írja: „A többi nem tökéletes...”)

Természetesen mindenki karikírozható, Jean Effel szerint még maga a Jóisten is. Akkor Móricz miért ne? A jó karikatúra a célszemély gyengéit keresi, ezeket a vonásait nagyítja fel. De Móricz nem létező falánkságát tenni karikatúra tárgyává? Ez legfeljebb a Móricz Virág által közölt töltött káposzta-esetre vezethető vissza, de az még nem falánkság, ha egy éjjel kettőkor munkába fogó ember (ahogy ez Móriczcal gyakorta előfordult) reggel felé

megéhezvén bekap néhány töltött káposztát, s nem bibelődik a megmelegítésével.

A másik, kipécézett okkal kapcsolatosan pedig csak annyit: kétségtelen, hogy 1936-ban Móricz „eladta magát” néhányszor a filmeseknek irgalmatlan anyagi kényszerhelyzetében, de úgy tűnik, más is írt már nem feltétlen belső készítésből.

*

Pozsgai Zsolt darabjának címe, a *Naplópók*, meglehetősen erőltetett szójáték, amely némiképp igazolni szeretné a mű egyik dramaturgiai ötletét. A szerző felvontatja őt költőt, a Nyugat első nemzedékének legjelesebbjeit, akik éppen naplót írnak, és a nyílt színen elmélkednek részben a jelenről, részben – látnokként – a jövőről. Adyról, Babitsról, Kosztolányiról, Tóth Árpádról és Juhász Gyuláról van szó (bár ez utóbbi néhol Krúdy Gyula-s színekkel van megfestve), akikhez csatlakozik végül Móricz Zsigmond is, de ő a játék szerint naplóírással nem foglalkozik.

Az egyfelvonásos alcíme *Játék az irodalommal*. Játszani szabad (Kosztolányi még azt is megkérdi, ugyan nem itt, hanem egy versében: „Akarsz-e játszani halált?”), az irodalommal is szabad, vannak erre jó példák is, de csak akkor, ha világosak a játékszabályok és be is tartják azokat. Úgy gondolnám, hogy egy dokumentarista alapozású, egykor valószínűleg létező alakokat idéző darabban is lehet helye a fikciónak, de nem mondhat ellent a valóságnak, ismert tényeknek. Ha a játékban valaki egyetlen tényt is megváltoztat, kijátssza a szabályt, hitelét veszti, mert attól kezdve feltételezhető, hogy bármilyen tényt megváltoztathat.

A darab címénél is erőltetettebb (és a valóság tényeinek ellentmondó) a *Naplópók* dramaturgiai kerete. Azt kellene elfogadnunk, hogy az említett költők „a pesti egyetemen, a Négyessy-seminárium előadótermében, 1903-ban. Vagy máskor”, ahogy Pozsgai írja,

összegyűlnek, várva a professzor urat, s közben naplót írnak, verset írnak, szót váltanak, évődnek egymással. Irodalomtörténeti tény, hogy Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád és Juhász Gyula részt vettek Négyessy László szemináriumain (sőt Juhász volt a szenior, aki beosztotta a felolvasásra jelentkezőket), de Adynak és Móricznak a világon semmi köze nem volt ehhez a fórumhoz. Idecitálásuk annak a jele, hogy a szerző nem tudott kitalálni egy hitelesíthető helyszínt (ezt nem is csodálom!), ahol egybegyűjthette volna az említetteket.

Ez a dramaturgiai keret egyébként óhatatlanul kikényszeríti az oratórikus előadásmódot, s ez a maga statikus jellegével csak minimális játékra ad lehetőséget. Ezt a helyhez kötöttséget csak némiképp oldja a verbális szféra derűje, Pozsgai kitűnő humorérzéke. A darab föltétlen értékét adják a szavakban testet öltő parád-riposztok.

De mi a hozadéka a játéknak? Avagy az egész csak játék a játékért? Azzal a tanulsággal ugyanis nehezen lehet beérni, hogy a Móriczsal együtt érkező ifjú hölgy, nevezett Elefánt Olga (a név tetszés szerint behelyettesíthető, ha jól értem Cséve Anna nélkülözhetetlen magyarázatát) nélkül nincs költészet, nincs irodalom. Ennyire egyszerű lenne az egész, vagy csak egyesek túlbonyolítják a kérdést? A válasz nem olvasható ki a *Naplópók*kból.

Móricz modern író!

Gyanúba lehet hozni a posztmodernnel, de a vád ügyis leperreg róla, mint kuttyáról a víz. Ártani nem árthat neki ez sem, túléli, mint ahogy túlélte a korábban neki tulajdonított téveszméket. Vannak életművek, amiket nem tud kikezdeni az idő. Az övé is ilyen.

S jut neki talán alkalmasabb laudáció is az eljövendő kerek évfordulókon!

Hamar Péter

2. Ki volt Móricz Zsigmond?

Ki volt Móricz Zsigmond? Az-e, akinek Ady látta? Vagy Schöpflin Aladár? Vagy Czine Mihály? Esetleg Móricz Virág? Balassa Péter?

Az ő (kultuszképző) gesztusaik mennyire határozták meg (mai) Móricz-képünket? Egyáltalán: van ma az övékére hagyatkozó, vagy azt árnyaló Móricz-olvasatunk? (A szakirodalom számos izgalmas megközelítést kínált az utóbbi évtizedben: Baranyai Norbert, Eisemann György, Margócsy István, Cséve Anna, Onder Csaba, Takács Miklós, Hamar Péter dolgozatai gyakran helyezték új megvilágításba a korábban jól ismert(nek vélt) műveket is.)

Most azonban nem a irodalomtörténet, illetve az oeuvre recepciója felől közeledünk hozzá, hanem a nevet viselő nyíregyházi teátrum kreatív ötletének irányából.

A színháznak az volt a koncepciója, hogy az író születésének 130. évfordulóján ünnepi előadással emlékezik meg a névadóról, a huszadik századi magyar irodalom kétségkívül egyik legjelentősebb alkotójáról. Azonban nem úgy, hogy bemutatja valamelyik színművét, hanem mai drámaírók róla szóló, általa ihletett vagy alkotásai nyomán keletkezett darabjainak színpadra állításával. Így kapott felkérést három, Nyíregyházán már korábban is sikerrel játszott szerző: Tasnádi István, Forgách András és Pozsgai Zsolt egy-egy új, lehetőleg negyvenöt-ötven perces játékidőjű egyfelvonásos írására. A *Móricz 2009* című előadás emiatt tartalmazott három, viszonylag rövid színpadi játékot.

Tasnádi Csaba direktor alapötlete több szempontból izgalmas. Nemcsak azért, mert új magyar drámák megszületését generálta, hanem azért is, mert hozzájárult Móricz újraolvasásához – és újraértelmezéséhez. A három mű egyenként is „megáll a lábán”, együtt azonban termékeny szempontokat kínál a móriczi oeuvre (újra)felfedezéséhez.

Tasnádi István *Annuska* című munkája maradt leginkább hű Móricz világához. Legalábbis a felületen. Merthogy az író több novellájának felhasználásával megkomponált szöveg a nemzedékről nemzedékre öröklődő szegénység és kiszolgáltatottság drámáját úgy mutatta meg, hogy közben a címszereplő lélekrajzát is adta.

Tasnádi nem adaptálta a Móricz-elbeszéléseket, hanem azok elemeinek felhasználásával, ha úgy tetszik: intertextualizálásával saját darabot írt. Móriczot azonban az ő olvasatában átjárta García Lorca. A *Vérnász* rendkívül zárt, merev erkölcsi törvényekkel megzabolázott világa és a móriczi szegénység kiszolgáltatottságát átszűrte Lorca poézise. Miként Tasnádi az Írószövetségben tartott kerekasztal-beszélgetésben (amelynek szerkesztett szövege megjelent A Vörös Postakocsiban) elmondta, a Lorca-hatás nem véletlen: Annuska szerepét ő tulajdonképpen Széles Zitának írta. (Az egyetemről kikerülve a színésznő nyíregyházi bemutatkozása a *Vérnász* hősnőjének megformálása volt.) Ez az írói intenció magyarázhatja azt, hogy a darab első részében tizenöt éves lányt kell játszania, később pedig már neki van ennyi idő leánya.

Az *Annuska* Hargitai Iván mértéktartó rendezésében került a nézők elé. Hargitai a színpadra ráépített, fából ácsolt, szobabelsőt mintázó térben (látványterv: Bártfai Lilla) többretegű előadást hozott létre. Árnyaltan láttatta a hierarchikus, apai akaratot végrehajtani kénytelen család belső viszonyait, a rossz házasságokban vergődő asszonyok tehetetlenségét és Annuska sógornőjének drámáját is. A realiztikus színjátás hagyományát a „Fehér Hold, fehér Hold” refrénű dal szerepeltetésével (zene: Kazár Pál) a ballada, a Ladányi Andrea koreografálta esküvői jelenettel pedig a groteszk látomás irányába indította el.

Ez utóbbi mozzanat látszólag idegen a Móricz világát idéző játéktól. A marionett bábuként mozgatott násznép, a fülsiketítővé hangosodó zene, a részegeskedésbe átcsapó mulatozás Annuska látomása. Ő ugyanis még öccsével kergetőző gyerek, amikor férjhez kell mennie. A apai akaratnak nem szegülhet ellen, jóllehet eszébe sem jutott még a házasság. Testvérének a *Vörös és feketéből* felolvasó gyermeklány, amikor – a család egyetlen, áruba bocsátható vagyon tárgyaként – hozzáadják a kiszemelt legényhez. Eljártassa az esküvői szertartás kötelező mozzanatait, azonban iszonyodik az egésztől. Ezt a viszolygást, az ő iszonyát hivatott kifejezni a lakodalmom harsány-groteszk ábrázolása. Mintha a *Tápai lagzi* elevenedne meg. A hold a Juhász-versben és Lorca drámájában egyaránt előfordul: nőiség-szimbólum, amely vakító fénnel vonja be Annuska leányának alakját, az áldozattá lett gyermeket, aki az Orvossal, a kérlelhetetlen Rend legitimálójával, az ismétlődő embertelenség biztosítójával együtt emelkedik az időtlenségbe.

Hargitai Iván színpadán a lakodalmos tömegből előbotorkál egy feketébe bújt, görnyedt öregasszony. A vigadozók nem veszik észre, hogy a halál lézeng közöttük. A jelenet végén az alak leveti gyászos gönceit: Annuska nagylánya volt. Ez a motívum a játék záró pillanataiban nem hagy kétséget afelől, hogy a sorsismétlődés, az anyai életút fátumszerű leképezése a fiatalság halálos ítélete egyben. Azzal, hogy Hargitai a zsinórpadlásról leereszkedő hintával fölemeli a Hold magasába, végképp el is távolítja, a költészet, a ballada szférájába emeli Annuskát és leányát.

A címszerepet megformáló Széles Zita egyetlen felvonáson belül a kamasz lányt és annak későbbi, immár anyává lett énjét alakította: fél órán belül jó másfél évtizedet kellett öregednie. Egyik figurát sem különdleges módon jellemezte. A házasság előtti, erősen vibráló Annuskáját a gyermekeit egyedül nevelő, megkeményedett asszony alakjára cserélte. Igyekezett megmutatni

azt, hogy ő, a kovács lánya, aki tanulni szeretett volna, s aki ifjan Stendhalt olvasott, nem abba a környezetbe való, amelybe az élet kényszerítette. Érzékeltette, hogy dacos felnőttként inkább a magányt választja, mintsem azzal éljen együtt, akit sosem szeretett. Apját, a rátarti kovácsmestert Tóth Károly széles ecsetvonásokkal festette meg, míg édesanyját Antal Olga, az Orvost pedig Petneházy Attila állította elének. Nehéz dolguk volt a szomszédasszonyoknak: Gosztola Adél és Molnár Marianna valós életkoruknál jóval idősebb személyiséget láttattak. (Jelenetük dramaturgiai fordulópont, hiszen Annuskának a kéretlen frigyától való ódzkodását az őt öltöztető, saját házasságuk romjai alatt vergődő, a férfiaktól semmi jót nem váró asszonyok sebzett szavai még tovább fokozzák.) Az elhagyott férj testvérét Pregitzer Fruzsina sok színből gyúrta össze. Rövid jelenetében számos érzelmi regiszteren játszva jellemezte a bátyjáért küzdő nőt. A nézői szimpátia egyértelműen Annuskáé, ám – hála Pregitzer gazdag alakításának – a számító, törleszkedő és alattomos sógorasszony igazságát mégis képesek vagyunk megérteni.

*

A *Móricz 2009* második egysége, Forgách András műve bonyolultabb szerkezetű, több síkon futó, többféle utalásrendszerrel egyszerre mozgósító játék. A darab illeszkedik napjaink deheroizáló-demisztifikáló attitűdjéhez is, amennyiben a *Móricz*-kultusz egyik sarkalatos, gyakran elemzett-magyarított novelláját, a *Tragédiát* állítja ábrázolása középpontjába.

Forgách nem először foglalkozik *Móricz*-cal. Bő másfél évtizede írt egy drámát *Tercett* címmel, amelyet Nyíregyházán is bemutattak (*Móricz és a színésznő, azaz a szép, a jó, a gonosz*).

Forgách András az Írószövetségbeli beszélgetésben kiemelte: alkalma volt betekinteni a *Móricz*-hagyaték még *publikálatlan* részeibe is. A kiadás előtt álló naplóban a következőket találta: az egyik kávéházban odaült *Móricz*hoz „egy amerikai-magyar

újságíró, és elmagyarázta neki, hogyha ugyanezeket a novellákat, amiket eddig írt, az amerikai lapokban közölné, sokkal több pénzt kereshetne, dollárban...”

Mindaz, ami a drámában a hollywoodi filmforgatás, írói lelemény, miként a sok tér- és idősíkszerű történet szerepeltetése, ezáltal a realitás dimenzióinak feloldása.

Forgách darabjának címe: *Tragédia*. Alcíme: Komédia. E paradoxitás nem az irodalmi nézőpont megválasztásának esetlegességére utal. Nem is a luciferi relativitást idézi: „Tragédiának nézed? nézd legott / Komédiának s mulattatni fog.” Sokkal inkább azt sugallja, hogy a *Tragédia* című novella harmincas évekből átírása, újraírása tekinthető komikus gesztusnak. De – miként a főtebb említett kerekasztal-beszélgetésben az író válaszolt – nem a téma radikalizálódása, hanem a meg nem talált, a közegnek inadekvát nyelvhasználat következtében.

Forgách műve akkoriban játszódik, amikor Móricz életében feltűnik az a bizonyos újságíró, aki hollywoodi karrierrel kecsegteti. A játék szerint az amerikai izléshez idomított *Tragédia*-alapötletből kisarjadó *Egyszer jóllakni* című novella képezi a (fiktív) filmforgatókönyv alapját. A drámai szituáció az az idő, amikor Móricz Zsigmond gyötrődik az anyaggal. Egyszerre látjuk vívódását önmagával s a szöveggel. Az alkotói válság, a gondolataiban vissza-visszajáró, halott első feleség, Janka, s a második asszony, Simonyi Mária között vergődő, az epikummal és önmaga lelkével egyaránt küzdő Móricz jelenik meg a színpadon.

A cím-alcím jelezte abszurditást jól húzza alá az a (móriczi alkotásmódra utaló) gesztus, hogy az író szabadon beszélget hőseivel: Kis János, a *Tragédia* legendás alakja így könnyen megjelenhet számára. (A darab kevésbé kidolgozott mozzanata az, hogy az éhes parasztembert alakító színész maga is válságos lelkiállapotban van, s kést emel teremtőjére. Ez a valóság és képzelet közötti

szinte eldönthetetlen imbolygás ismerős lehet Pirandello *Hat szerep szerzőt keres* című drámájának zárlatából.)

Koltai M. Gábor humort sem nélkülöző rendezésében a konzekvensen használt, több helyszínt láttatni képes tér (látványterv: Tihányi Ildikó) megidézi Móricz dolgozósobáját, a filmforgatást, a „valós” magyar pusztát, s a csendőrökkel körülzárt vigalom, a gyilkosság színterét. De mivel a szereplők a térben és az időben szabadon közlekednek, az egész felfogható *az írói tudat terepének* is. Ama tudatának, amelyben a rendkívüli energiákat mozgat az alkotásláz, a szerelem, a sikervágy, a drámai teremtőerő. Amelyben összefonódik a két asszony, az élő Mária és az öngyilkossá lett Janka. Koltai M. színpadán a hatásos evési jelenetekben előtűnő, tőpörödött öregasszony, a Halott az Annuskához kapcsolódó érzelmi-gondolati ívet teremt meg: jelenléte bizonyossá teszi a gróf és Kis János felesége románcának végkifejletét.

Móricz Zsigmondot Horváth László Attila alakította. A híres emberek megjelenítése színészre és rendezőre mindig nagy feladatot ró, hiszen a zseni ábrázolhatatlan. Legfeljebb külsőségeiben mutatható meg. Horváth azonban képes elhíttetni, hogy Móricz akár ilyen is lehetett volna. Szenvedélyes, hiú, vívódó, szenvedő, hideg-pörköltöt-szerető, önelégtelt és elégedetlen. Aki szeretne boldog lenni Simonyi Mária oldalán. S aki nem tud menekülni Janka árnyékától. Hősét, a bosszúból evő Kis Jánost Avass Attila kevés eszközzel hozta közel.

Koltai M. gondosan vezényli a szerepkettőzéseket: Simonyi Máriát és Kis János feleségét Szalma Noémi szelid erotikával, az újságírót és a gróft Puskás Tivadar néhol túlráztolt humorral, a kellékest és a csendőrt Gyuris Tibor körültekintő gesztusokkal, Jankát s a halottat Horváth Réka bölcs tudással állította elének.

A *Tragédia* záró képében a munkások elbontják a diszletelemeket, és kiviszik a színről Móricz és Kis János szoborra vált alakját. Egyértelmű a jelzés: ideje leszámol-

ni az idollá merevült Móricz-képpel, ideje *dekonstruálni* azt. Meg kell tartani belőle azt, ami valóban utánozhatatlan, ami a legnagyobbak közé emeli, s el kell vetni az életműre ráakódott ideológiai ballasztokat. Újra kell olvasni. És újra felfedezni.

*

Erre az újra felfedezésre csábít a *Móricz 2009* harmadik része, a *Naplópók* is. A három mű közül azonban ez volt a legkevésbé ünnepi. Mondhatni, ünneprontó. Az olykor a szalagavatói bohóckodásokat idéző „Játék az irodalommal” alcímű produkció, Pozsgai Zsolt darabja a *Godot-ra várva* helyzetét felhasználva a híres-hirhedt Négyessy-seminárium diákjai közé vezetett. A (meg nem érkező) professzorra váró egyetemi hallgatók, az ifjú Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Ady Endre társaságába becsöppent a fiatal Móricz Zsigmond, s elszavalta *A török és a tehének* című versét, hogy aztán végül (Adyval együtt) megdicsőülhessen.

A szellemesnek tűnő ötlet azonban túlnő önmagán. Mindannak a blódlínek, amit Bodolay rendezésében látunk, egyetlen mentsége van: a JÁTÉK. A játék, amely együvé terelheti a Nyugat első nagy nemzedékének így együtt soha egyetemre nem járó tagjait. Amely lehetővé teszi, hogy egymásról szóló, egymást reflektáló naplók megelevenedő lapjain feltűnjenek későbbi verseik, érett önmaguk lírai alakmárai. Amely megengedi látni emberi gyöngéiket is.

A *Naplópók* vitathatatlan erénye a találó szereposztás. Kiváló Kosztolányiként Tóth Zoltán László, Babitsként Illyés Ákos, Tóth Árpádként Fellingner Domokos. Számos jó pillanata van Juhász Gyulaként Pásztor Pálnak, míg Ady gögös zsenialitását Balogh Gábor, Móricz őseréjét és írói elszántságát Nagyidai Gergő látatja hatásosan. Mindannyiuk szerelmét, szeretőjét, hitvesét: múzsáját, az örök nőt Jenei Judit kelti életre. Csakhogy.

Csakhogy miképpen az ő önazonossága percről percre megkérdőjeleződik,

s valamennyi róla szóló állítás azonnal visszavonódik, azonképpen válik bizonytalanná mindaz, amit (és akit) látunk. Az olyan sztereotípiák, mint Ady és Kosztolányi ellentéte, az öngyilkossági kísérletekbe menekülő Juhász magánya, Babits túlérzékenysége, Tóth Árpád köhögése, Móricz energiája a naplóírók tollán úgy elevenedik meg, hogy már benne van az irodalomtörténeti tudás. A visszavonhatatlan későbbi életművek tanulsága.

Bodolay gegekben tobzódó rendezése a Nyugat-nemzedék paródiája. A varrógépet hajtó Tóth Árpád, a szobabiciklin egyensúlyozó Juhász, a kalapot viselő Kosztolányi, az üvegből vedelő Ady és a gumival felerősített bajuszt viselő Móricz szójátékai, humoros akciói azokat a nézőket is megnevettetik, akik semmit nem tudnak az ábrázolt költők munkásságáról. Azaz a bodolayizmusok sikere egyértelmű, főleg a fiatalabb befogadók esetében.

*

A három érdekes egyfelvonásos mindenképpen fölveti azt a kérdést, hogy kik alkotják a célközönséget? A diákok elsősorú többsége sem Móriczot, sem a nyugatosokat nem olvassa. Szelíd unalommal szemléli az *Annuskát*, nem érti a *Tragédiát* és jót mulat a *Naplópók*on. A felnőtt publikum tagjai pedig már régen jártak középiskolába, ők fakuló ismereteik következtében maradnak kívül az előadáson.

Mert lássuk be, a produkció problémaköre az irodalmároké. A Móricz-kép alakulása, persze, egész kultúránkra kihat, s mint ilyen, nagyban hozzájárul szellemi életünk alakulásához. Ugyanakkor tudjuk, napjainkban a humán kultúra mennyire háttérbe szorul. Ezért csak reménykedünk abban, a színház a maga eszközeivel hozzájárulhatott ahhoz, hogy a nézők közül többen elővegyék a magyar irodalom halhatatlanjainak könyveit.

Móricz 2009 – Móricz Zsigmond Színház, bemutató: 2009. október 16.

Karádi Zsolt

A nagyhalászi Hevra-könyv

„Széfer jafe” (Szép könyv), jutott eszembe a gyakran hallott mondat a sok évvel ezelőtti héber órákról, amikor kezembe vettem a Nagyhalászi Izraelita Hitközség Hevra-könyvét, mert valóban nagyon szép könyvvel ajándékozta meg az érdeklődőket a megyei levéltár. Nemcsak ritka és különleges könyvészeti értéket képvisel, hanem történeti forrásként is egyedülálló.

Míg a zsidó vallási szertartásokat, a rituálét nagyon csekély mértékben érintették a lokális hatások, hiszen azok már az ókorban kialakított, nagyon szigorú szabályok szerint zajlanak világszerte, mert ezzel volt biztosítható a zsidó közösségek önállósága, elkülönülése, így a beolvadás, az asszimiláció elkerülése, addig a közösségi élet más területei, például a hitközségi szervezet felépítése, működése, az iskoláztatás, vagy a Szent Egylet (Hevra Kadisa) működése már tükrözhetette a helyi sajátosságokat, megjelenhettek és megjelentek a szűk környezet, a szülőföld jellemzői, a hazaszeretet szimbólumai. A nagyhalászi Hevra-könyvben erre sok példát találunk.

A Szent Egylet (Hevra Kadisa) betegápolással, a halottak eltemetésével és jótékonytsággal foglalkozó egyesület volt, mivel, „minden zsidó embernek kötelessége a halottakkal foglalatzkodni, ha azonban van egy e célra alakult egylet, az egyén fel van mentve a halottakkal való gondoskodás alól.” (Jólesz, 1987. 81.) A középkortól kezdve mindenütt a világon, ahol zsidó közösség működött, létrehozta ilyen szervezetet, így Magyarországon is szinte valamennyi hitközség keretén belül működött Szent Egylet, melyek többsége készített, vagy készíttetett magának kézzel írt, olykor kézi festéssel díszített jegyzőkönyvet a tevékenységéről. Ezek a jegyzőkönyvek

fontos dokumentumok és források az adott korszakról és a közösség életéről, ugyanakkor nagyon kevés maradt meg az utókor számára. Különösen értékes a nagyhalászi könyv, mert a vidéki zsidóság történetét igen nehéz kutatni, ugyanis nem maradtak fenn helyi dokumentumok a második világháború után. Napjainkban már szinte csak az élő emlékezetre támaszkodhatnak a kutatók, ám egyre kevesebben vannak az emlékezők, így ez a könyv becses része történeti forrásainknak.

A könyvben megtaláljuk az egyesület alapszabályát és alapításának körülményeit, indokait „az a gondolat merült fel bennük, hogy megegyezzenek, szent társaságban egyesüljenek mindazok, akik (itt) név szerint meg vannak nevezve, hogy egymással összefogva segítsenek és emlékezzenek”, mert „aki elkülönül és felhagy (az egyesület támogatásával), bizony megszégyenül”. A szabályzat, melynek szövegét a Nagykállói Hitközségtől vették át, részletesen előírja a tagok kötelezettségeit, először mindjárt a tagsági díjról rendelkezett, miszerint „mindenki adjon évről évre másfél arany pénzt (= magyar koronát)”, melyet két részletben kellett befizetniük. A vallásban járatos embereknek kellett lenniük, kik önzetlenek „mert boldog, aki megsegíti a szegényt, a beteget minden számára szükséges dologgal”. Tehát nemcsak a betegekkel törődtek, hanem „nagy szerepük volt a jótékonyág terén is, segélyeket adtak a rászorulóknak”. (Jólesz, 1987. 81.) Nem hagyhatták egyedül a beteget „még nappal sem” és a „lélek távozásának órájában vallási kötelezettség (= micva), hogy tízen legyenek, hogy olvassanak vele”. Ha pedig valaki meghalt (ne közölünk való legyen) – tesszik hozzá a szövegben, akkor gondoskodtak a halott temetésre való

előkészítéséről (lemosták, körmét, haját levágták), a sír, a koporsó elkészítéséről, magáról a temetés szertartásáról, mindezt tapintatosan, méltósággal „ne tegyenek semmit csúfondáros módon”, még a szerszámok használatát is szabályozták „ne tapossanak a szerszámokra ásás közben” – írta a szabályzat. A temetési szertartás pedig „legalább tíz felnőtt (férfi jelenlétében) legyen (megtartva)”. Gondoskodtak a gyászolókról is, a temetés utáni első étkezést az egyesület biztosította és a gyászheten minden nap két tag látogatott el a hozzájuk a „gyászolók megvigasztalására”. Megemlékeztek a halálzási évfordulóról (Jahrzeit). Szabályozták az egyesület anyagi ügyeinek nyilvántartását, az elszámolást, valamint a vezetők megválasztását, gondosan ügyelve az összeférhetetlenségre „A Szent Egylet előljárója (pénztárosa) ne legyen jótékonyági előljáró”. Évente egyszer „Smini Aceretkor (az őszi záróünnepen)”, délután összegyűltek a Szent Egylet tagjai a pénztáros házában, ahol vendégül látta őket, - nyilván megbeszéltek az év eseményeit, ügyeit (közgyűlést tartottak), „este felé” ellátogattak a zsinagógába, ahol a közösség tagjai megvárták őket és együtt imádkoztak.

Mindezekből láthatjuk, hogy a zsidó közösség magas fokú öngondoskodással rendelkezik, mentesíti a gyászolókat a temetés anyagi kiadásaitól és a temetés „gyakorlati teendőinek” lebonyolításától és igyekezik könnyíteni a hozzátartozók bánatán. A jegyzőkönyv rögzíti a tanácskozások időpontját és a részt vevők neveit. Megörökíti az elhunytak emlékét emléklapokon, melyek színes rajzok, feltehetően a kemecsei Joél Kohn készítette azokat. Megadja a temetés időpontját és a sír két oldalán fekvő halottak neveit, ezzel pontosabbá tették a temetői nyilvántartást, nem utolsósorban pedig, ezek az adatok fontos források a közösség belső életéről.

A rajzokon található díszítő motívumok utalnak Nagyhalász természeti viszonyaira, hiszen láthatjuk az ott jellemző növényeket, gyümölcsöket, virágokat (pipacs, búzavirág, cseresznye, búzakaralász). Megörökítették a közeli folyót, a Tiszát, mely meghatározó szerepet játszott a falu életében – ott ring a kikötött csónak a parton, ugyanakkor szimbolikus jelentőséget is tulajdoníthatunk ennek a képnek, hiszen a nagy tudású rabbijuk (Hájim Zucker) Beregszászra költözött, ott a rabbiképző vezetője lett –, tehát ez a motívum az elutazást jelképezheti. Az 1940. június 18-án elhunyt Jichák Lichtmann emlékezete a hatalmasra rajzolt magyar zászlón olvasható, a zászlórúd melletti kis képen nádas látható, gémeskúttal, egy kicsi ház és a háttérben az 1905-ben alapított kendergyár füstölő kéménye fedezhető fel. A magyar nemzeti színek feltűnnek Jesajáhu Steinberger emléklapján, ott a szövegmezőt osztotta a rajzoló három vízszintes sávra és színezte piros- fehér-zöld színűre. A héber Cvi nevet viselő személyeknél megjelenik a szarvas, lévén ennek megfelelője magyarul a szarvas (Hájim Cvi Grosz) lapján láthatjuk ezt. Ábrázolják a különböző foglalkozásokat, így felfedezhetjük Weisz Béla kocsmaját, Mordekháj Spitz fia Jisraél szabó ollóját, az asztalos-képkeregetző Dov Fried nevével a lécekből összeállított Dávidcsillagot. Többször előfordul a hegyek megjelenítése a képeken (Avraham Lichtmann, Jaakov Teichtahl, vagy a már említett Hájim Zucker és Jesajáhu Steinberger esetében), ez egy síkvidéki falunál érthetetlennek tűnhet, de talán értelmezhető a Beregszászsal való erős kapcsolat okán, hiszen Zucker rabbi is oda távozott és más források alapján tudjuk, hogy a Bereg megyei Muzsaj községben élő Steinbergerek pl. Nyíregyházára szállítottak malomkövet. Valóban pezsgő, élő kapcsolat volt a két tájegység között, ezért tűnnek fel a beregi

hegyek a képeken. (Riczu, 1992. 20.) Természetesen megjelennek a zsidóság jelképei, a Dávid-csillag, vagy az áldást osztó kohanita kéz, a kohanita családok lapjain és minden esetben kifejezik tiszteletüket a „reb” (úr) kifejezéssel. A képek színezése többnyire sötét, néha komor, de üde, friss színekkel is gyakran találkozunk.

Fontos adalékokkal szolgál a könyv a nagyhalászi zsidóság életéről, a faluról, ahol 1944-ben 262 izraelita személy élt, a hitközség elnöke Diamant Jenő terménykereskedő, rabbijuk nem volt abban az évben, elemi iskolájukba 44 tanuló járt, és egy tanító oktatatta őket. Az akkori közösség tagjai, vagy leszármazottai közül napjainkban már senki sem lakik a kisvárosban. A gondozott temető őrizte eddig emléküket Nagyhalászbán, de most már a Hevra-könyv is felidézi életüket.

A könyvet (az összes hitközségi iratanyaggal együtt) 1944-ben elkobozta a helyi jegyző, majd a háború után a Megyei Levéltárba került, ahol jelenleg is őrzik. A raktárban elhelyezett dokumentum hosszú idő elteltével került a figyelem középpontjába, Nagy Ferenc igazgató zsidósággal kapcsolatos kutatásai során figyelt fel rá. A könyv fontosságát és jelentőségét megerősítette a Holocaustot túlélő Kovács László (aki, levéltári kutatásokat végzett akkoriban, mert könyvet írt a vészkorszakról), így fogalmazódott meg a kiadása gondolata. Ehhez a munkához nyerte meg a levéltár

Raj Tamás főrabbit, hiszen, hogy megértsük a leírtakat, magyar nyelvre kellett ültetni a vegyesen használt, olykor igen nehéz rabbinikus héber és jiddis, szöveget. A kiadás munkálatainak folytatása és végső formába öntése a levéltár jelenlegi vezetésére hárult, ezek után a mutatta be a könyvet az érdeklődőknek 2009. december 10-én Kujbusné dr. Mecsei Éva igazgató. Hálásak vagyunk munkájukért és köszönettel tartozunk érte. Ezzel a kiadvánnyal a levéltár folytatja azt a rendkívül gazdag kiadványozási tevékenységét, mely országosan is jelentős, hiszen széles témakörben, sok könyvet adott és reméljük a jövőben is ad majd ki. Jó szívvel ajánlom ezt a könyvet az olvasó közönségnek.

Felhasznált irodalom

- Jólesz Károly: Zsidó hitéleti kislexikon. Bp., 1987. Felelős kiadó: dr. Turai Tamás.
Magyarországi Zsidó Hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának ös-szeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. Szerk.: Komoróczy Géza. Bp., 1994. Az MTA Judaisztikai Kutatócsoport kiadványai. Hungarica Judaica. 6. I. rész. Adattár (B). 442.
Riczu Zoltán: Zsidó emlékek és épületek Nyiregyházán. A Jósza András Múzeum kiadványai 34. kötet. Szerk.: Németh Péter. Nyiregyháza, 1992. Gondozta és kiadta: MTC PRESS Kiadványszerkesztőség.

A nagyhalászi Hevra-könyv. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények, 37. Szerkesztő: Raj Tamás. Nyiregyháza, 2009. 212 p. Kiadja a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. Felelős kiadó: Kujbusné dr. Mecsei Éva.

Riczu Zoltán

Tájéleíró képek

Nemcsak forrása, de menedéke a te-remtésnek a könyvtár. Aki szabadság-hiányos időkben kivonul, vagy kiszorul a társadalomból ide a tárgyak, a társak mellé húzódik, hogy a gondolatok csend-

je újabb eredeti gondolatokat teremjen, hogy a versek illata újabb verseket, a lapozott ábrák fényes villanása újabb képeket szüljön. Vraukóné Lukács Ilona persze nem egy könyvekbe menekülő

alkat, túllát a betűn, a papíron, de még a kemény táblán, a számítógép halványlila vibrálásán is. Nem várja meg, amíg a könyvekért fősorakoznak a Gutenberg galaxis elszánt csillagszámlálói, az időből és a térből kilebegő, elmélyülésre még képes olvasói, ő évek óta ki is válogatja, meg is számlálja, oda is elcipeli a bőrbe kötött remekműveket, a nélkülözhetetlen nyelv és kézikönyveket, ahol még a járt út, a villany a fűtött tanterem sem állandó kelléke a mindennapi életnek. A magyar szórványok fölkereséséhez a Kárpátok között ma is Juliánus baráthoz hasonló elszánás kell, különösen egy nőnek, aki munkahelyén a nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárban is megteszi a magáét, egy családanyának, két leány édesanyjának, akinek otthon is helyt kell állnia. De a könyvek gondozásához, továbbadásához, elosztásához nélkülözhetetlen szakmai tudás köreit is megépítette, a rendszerváltás kezdetétől a felvidéki, a kárpátaljai, partiumi, erdélyi könyvtáros kollégákat hívja bemutatkozásra, ahogy az irodalmi esteknek is avatott és az újdonságokra, a fiatal tehetségekre érzékeny szervezője.

És akkor most Vraukóné Lukács Ilona mindennapi munkájának tájait körüljárva, szétnézhetünk gondolatai, érzései, hangulatai, asszociációi között is. nem kell félnünk, hiszen a fotográfia immár valóban mindenki számára elérhető, modern népművészetté lett, ennek ellenére nem lettek többen a látók, nem árasztották el a kiállító tereket, a műkereskedőket a kattintgatás dömpingáruival. Maradt a szemlélődésre, meditációra képes kevesek műfaja az önmagánál többet mutató fotográfia.

Finom érzékenységgel önnön természetében lelte meg a környező világ leképezésének, ha úgy tetszik közelítésének természetét. A képkivágás és a kompozíció sem mint racionálisan végiggondolt, kiagyalt rendszer épült a képbe.

Vraukóné Lukács Ilona bizott a szépség rendező elvében, mégpedig olyannyira, hogy nem riadt vissza a giccs kockázattól sem. Az ezerszer látott, ezerszer elmondott, elhasznált képi közhelyeket tudta eredendő ártatlanságával megújítani. Az pedig már csak ráadás, hogy a színes képek magakelletéséről lemondva a fekete-fehér fotózás sajátos, új barnított technológiájával egyszerre teremtette meg a képben rejlő drámai értelmezés esélyét, a fotográfia festőiségének újragondolását, és a lány, de mégsem fölpuhított tárgyiasságban, a képi világ hangulati elemeinek fölerősödését. Érdekes módon ez a telítettség mégis megőrzi e szemlélet puritán alapmagatartását, az „én megmutatom nektek, hogy mit látok, mit érzékelek” egy érzékeny lencse, egy még érzékenyebb technika, és nem félek leírni: a lélek által. Nő készítette ezeket a képeket és mégsem lett a szó negatív értelmében nőies ez a megszólalás, mert Vraukóné Lukács Ilona tartózkodása, képi költészetének visszafogottsága megővta őt a modoroktól.

Hogy professzionális fotográfus lett volna ettől a bemutatkozástól, ettől a kiállítástól, nem kell tartanunk az illúzió vonzásától. Mert hivatástudata és elszántsága, rendszerező és higgadt önértelmező képessége okán elég neki, ha embernek profi, ha úgy tetszik falujából hozott erkölcsének, világlátásának, magatartásának, moralitásának mintaképe. Egy közösségi élet évezredes belső rendjét, a természetben való létezés, a rendszeres és kitartó munka mindennapi módszereit, a szokások, a hit átörökítésének, a továbbadás képességét kapta útravalóul, amikor a városba ment. A hagyomány tehát termékeny alap, kiindulás pont és nem visszahúzó erő, tornyosuló akadály az ő könyvtárosi, kultúraszervezői, fotográfusi megnyilvánulásában.

A gőzös önmegvalósítás, a nőiességet a tehetség pótlására, esetleg pozíció és

hatalomszerzésre használó mentalitás éppoly idegen tőle, mint a szüfrazsett mozgalmak lázas ideológiája, vagy a feministák fáradt agresszivitása. Vraukóné Lukács Ilona értelmiségi – a szó legtisztább értelmében, minőségeszménye, egyáltalán eszményei övják őt a hamisságtól, ahogy őszinte szavaiban sem fér el soha a legenyhébb kétértelműség, sandaság sem. Bizhatunk benne, mert képeiben, fotográfiáiban is önmaga. A színvonalat, amely szerint él, ami szerint dolgozik, mindig maga választja meg, s ehhez tartja is magát. Ezért érdemes most képeiben az időtlen emberit fölismernünk.

Dr. Vraukóné Lukács Ilona monokróm fotográfiái – Budapest, Idegennyelvű Könyvtár 2010. január 22. péntek, 16 óra.

Antall István

Utolsó erőfeszítések

Nincs zöld mező, nincs földgöröngy
nincs hegy, sem domb, sem lankák
sehol árnyas, szélvédett völgy
sem ágakról vesztett levél, avarhalom
harmatcsillám, sem ágtövis koszorú.

Felhúzott térdel, odvas zugokban
vasorrú bábák huhognak, leplekbe
rejtőző kócos álommanók
zajos erdőjárót riogatók
megtépik ruháját, nyakon legyintik.

Forgószél szárnyán az álmok
ághegybe botlanak, föl
onnan a felhők mögé, egyre csak
magasabbra. Légszomjas
áttetsző szivárvány nemlét.

Csillagrengetegben, műholdak
országútján csodára éhes vándor
teleszkóp-botjára támaszkodik
évmillió versmintákat gyűjt.
Magas homlokán csúcsos süveg.

Búcsú

Esőverte napsugár az ágon
rozsdafoltos levélerezet

Lila buborékok szállingóznak
a szemhéjra égett tájban

Mezítláb a fűben, a saru kétszer tör
mikor le- és felcsatolják

Papírfoszlányok, szótöredékek
Ludwig W világszínpadán.

(Vraukóné Lukács Ilona fotói Kovács Katáng
Ferenc verssoraival)

TARTALOM

monográfia

BENE JÁNOS: Nyíregyháza az I. világháborúban 3

történelem

VESZPRÉMY LÁSZLÓ: A kenyérmezei csata (1479) emlékezete 33

múltidéző

TÓTH SÁNDOR: A Szabolcsvármegyei Benczúr Kör megalakulása és működése (1931–1938) 43

ELEK ANDRÁSNÉ–KOMISZÁR DÉNES: A Felső-Tisza-vidéki Vízügyi Történeti Gyűjtemény régi arcképcsarnoka 55

TATAI ZOLTÁN: A mátészalkai „kötszövőipari kombinát” 73

FEKETE ANTAL: „Egy tiszta lappal indulunk”. Az írott sajtó rendszerváltásához Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 81

interjú

MARIK SÁNDOR: Mozdulatokkal csodákat kifejezni. Beszélgetés Szakály György Kossuth-díjas Kiváló Művésszel, a Magyar Táncművészeti Főiskola rektorhelyettesével 97

valóság

BODNÁR ZSUZSANNA: A korszakalkotó néprajzkutató, Erdész Sándor, a folklorista-muzeológus, a Sóstói Múzeumfalu alapítója 111

NAGY LÁSZLÓ–BODA ISTVÁN: Minőségirányítás a könyvtárban 114

JOÓB ÁRPÁD: Tarcai Zoltán temetésén 134

művészet

SIPOS LÁSZLÓ: A reneszánsz kései virágai – a 17. századi lónyai freskók 137

szemle

A politika sordában *(Kiss Gábor)* 142

Móricz-ünnep a színházban *(Hamar Péter, Karádi Zsolt)* 144

A nagyhalászi Hevra-könyv *(Riczu Zoltán)* 155

Tájéleirő képek *(Antall István)* 154